

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ПАРТИСИПАТИВНОГО БЮДЖЕТУВАННЯ В УКРАЇНІ

THE FEATURES OF PARTICIPATORY BUDGETING PROCESS IN UKRAINE

Залучення громадян до прийняття рішень стосовно формування та реалізації місцевих бюджетів стає популярним механізмом бюджетного процесу у країнах світу. У статті розглянуто методологічні засади партисипативного бюджетування в контексті процесу децентралізації. Проаналізовано основні ризики та обмеження цього процесу. Для міст Закарпатської області виокремлено основні етапи та особливості основних видів діяльності, які включає кожен етап. На основі аналізу теоретичних і практичних досліджень розроблено схему циклу партисипативного бюджетування.

Ключові слова: партисипативне бюджетування, місцева влада, місцевий бюджет, децентралізація, видатки.

Вовлечение граждан в принятие решений по формированию и реализации местных бюджетов становится популярным механизмом бюджетного процесса в странах мира. В статье рассмотрены методологические основы партисипативного бюджетирования в контексте процесса децентрализации. Проанализированы основные риски и огра-

ничения этого процесса. Для городов Закарпатской области выделены основные этапы и особенности основных видов деятельности, которые включает каждый этап. На основе анализа теоретических и практических исследований разработана схема цикла партисипативного бюджетирования.

Ключевые слова: партисипативное бюджетирование, местная власть, местный бюджет, децентрализация, расходы.

The engagement of citizens into decision-making concerning both the formation and implementation of local budgets becomes popular mechanism of budget process in countries worldwide. The article deals with methodological background of participatory budgeting in the context of decentralization process. Notably, we analyzed the main risks and limitations of this process. For cities of Zakarpatsky region we defined main stages and particularities of main activities, involved at each stage. Based on the analysis of theoretical and empirical research we designed a scheme of participatory budgeting cycle.

Key words: participatory budgeting, local authorities, local budget, decentralization, expenditure.

УДК: 332.14+336.14

Булеца Н.В.

аспірант кафедри фінансів і банківської справи
Ужгородський національний
університет

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть залучення громадян до процесу прийняття рішень стосовно формування та реалізації місцевих бюджетів стає популярним механізмом бюджетного процесу.

Партисипативне бюджетування як інструмент безпосередньої демократії у бюджетуванні пропонує громадянам можливість ознайомлення з урядовими операціями та можливості для консультацій, обговорення та впливу на розподіл суспільних ресурсів. Воно сприяє підвищенню прозорості та рівня фінансової відповідальності, призводячи, таким чином, до скорочення урядової неефективності та корупції. Партисипативне бюджетування також посилює інклюзивне управління, надаючи групам громадян можливість участі у процесах прийняття рішень стосовно розподілу суспільних ресурсів. Своєю чергою, це робить місцеву владу більш відповідальною перед громадянами за забезпечення їх потреб та уподобань, а також більш фінансово відповідальною за ефективність розподілу ресурсів та надання суспільних послуг.

У цілому мета партисипативного бюджетування полягає у підвищенні рівня залучення мешканців місцевих громад до процесу прийняття рішень стосовно розвитку міста шляхом співпраці в плануванні та впровадженні партисипативних бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику партисипативного бюджетування як елементу бюджетної політики держави досліджували українські вчені: Ж. Белец [1], А. Бояр [2], Н. Гринчук [3], О. Дем'янчук [6], Т. Кравченко [7],

О. Кириленко [10] та ін. Теоретико-методичні засади партисипативного бюджетування проаналізовано у працях зарубіжних фахівців: М. Барзеле [13], Ч. Гаркінса [14], Г. Гілмана [15], С. Гонсалвеса [16], І. Кабанна [14], Дж. Стве [18], С. Суза [20], Дж. Танас [21], Б. Уамплера [22], А. Шаха [19].

Проте оскільки партисипативне бюджетування лише починає впроваджуватись в окремих містах України, процес його імплементації має певні проблеми, причина яких полягає у недостатньому опрацюванні методологічного та методичного підґрунтя процесу.

Постановка завдання. Метою статті є визначення методологічних засад партисипативного бюджетування в контексті процесу децентралізації, зокрема аналіз основних ризиків та обмежень цього процесу, виокремлення основних його етапів та особливостей основних видів діяльності, які включає кожен етап, для міст Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія партисипативного бюджетування нараховує більше чверті століття. У період з 1989 по 1997 р. цю модель було розроблено та протестовано у Бразилії (м. Порту-Алегрі та ін.). Із 1997 р. ідея партисипативного бюджетування поширюється в інших країнах Латинської Америки, а з початку 2000-х років – у країнах Північної Америки, Європи, Африки, Азії та Австралії. У цілому з 1989 р. воно запроваджене у більш ніж 1 500 громадах міст світу [8].

У 2015 р. три міста – Черкаси, Чернігів та Полтава – вперше в Україні почали запроваджувати практику партисипативного бюджетування.

Це проводилось, зокрема, за підтримки польсько-української фундації співпраці PAUCI та у рамках польсько-канадської Програми підтримки демократії.

У Чернігові в 2015 р. було виділено 4,8 млн. грн., які впродовж 2016 р. мають бути скеровані на реалізацію 17 проектів, які було обрано під час загальноміського голосування. Із них 13 проектів стосуються поточних видатків, а чотири – капітальних. При цьому максимальна сума для реалізації проекту, який передбачає капітальні видатки, становить 1,2 млн. грн., для поточних видатків ця сума обмежується 360 тис. грн.

У Черкасах згідно з програмою громадського бюджету міста на 2015–2019 рр., у загальному бюджеті закладено 5 млн. грн. У 2015 р. подано 54 проекти, шість з яких було обрано після розгляду координаційною радою і зараз вони проходять стадію реалізації [4].

У Полтаві передбачено 0,1% коштів від загального обсягу міського бюджету без урахування трансфертів (на 2016 р. це становить близько 1,5 млн. грн.), з яких 50% спрямовуються на загальноміські проекти і 50% – на районні. У рамках останніх 30% розподіляється рівномірно між трьома районами міста, а 70% – залежно від площі та кількості мешканців району [9].

У Луцьку основні ідеї партисипативного бюджетування також було запроваджено в 2015 р. Відмінністю була умова реалізації проектів на засадах спільного фінансування у розмірі 10% [11]. Бюджет програми становить 1,5 млн. грн. коштів бюджету міста (500,0 тис. грн. щорічно). Серед відібраних 50 проектів було обрано та розпочата реалізація 12 проектів [5; 12].

У цілому на сьогоднішній день в Україні партисипативне бюджетування запроваджено або заплановано до впровадження у 38 містах.

Одним з основних напрямів змін у формуванні місцевих бюджетів, згідно із законодавством України, є забезпечення бюджетної самостійності місцевих бюджетів та децентралізація видаткових повноважень [3, с. 8].

До характерних рис партисипативного бюджету належать такі:

- партисипативний бюджет становить певну частину бюджету міста;
- проекти мають бути реалізовані протягом фінансового року і лише на територіях, якими місто має право розпоряджатися згідно з чинним законодавством;
- громадяни мають можливість визначення проектів, реалізація яких задовольнить потреби всієї громади, та безпосереднього контролю над витратами бюджету [3, с. 42].

Проте як і будь-який процес, що передбачає економічне та соціальне втручання, партисипативне бюджетування має свої обмеження та ризики.

Одне з головних обмежень пов'язане зі специфікою суспільної діяльності, коли більшість громадян є менш зацікавленими у вивченні прав, фінансової відповідальності уряду тощо, ніж в отриманні та розвитку певного інфраструктурного проекту.

Інше обмеження полягає в залежності громадян від адміністрації області. Якщо програми партисипативного бюджетування включають громадян у процес прийняття рішень, місцева влада залишається головним учасником. Вона організує збори, надає інформацію, забезпечує зустрічі чиновників із громадянами та гарантує запровадження певної політики. Тобто вплив керівництва області та правлячої коаліції є значним.

Аналіз показав, що Україні потрібно збільшувати можливості для участі населення у процесі бюджетування на рівні регіону й області, покращуючи комунікації між громадянами та місцевою владою з метою підвищення ефективності процесу розподілу суспільних ресурсів.

Основні ризики партисипативного бюджетування полягають у такому.

Потенційний вплив на бюджетну дисципліну (обмеження видатків), спричинених підвищеними вимогами до уряду внаслідок партисипативності. Це є головною проблемою для країн, що розвиваються. Проте цей ризик може бути зменшено, якщо учасники цього процесу не просто обґрунтовують надання певного фінансування, а фокусуються на перенесенні наявного фінансування для задоволення визначених пріоритетів.

Послаблення законності (правомірності) встановлених демократичних інститутів на користь менш відповідальних суспільних організацій. Зокрема, досвід Бразилії у сфері партисипативного бюджетування свідчить, що місцеву владу було послаблено внаслідок проведення паралельних партисипативних процесів із виконавчої владою. Водночас партисипативне бюджетування може мати також позитивний вплив на чинні демократичні інститути.

Ескалація конфліктів, пов'язаних із розподілом ресурсів між верствами населення, що беруть участь у процесі партисипативного бюджетування. Групи інтересів можуть розглядати цей процес як місце для конкуренції за ресурси та брати участь у ньому саме із цією метою. У межах громадянського суспільства місцеві неурядові організації можуть розподіляти зобов'язання в рамках загального завдання скорочення бідності проте прагнути розподілу ресурсів саме в ті сфери, де вони безпосередньо працюють.

Ризик полягає в тому, що такі конфлікти з приводу розподілу негативно впливають на можливість створення широкої коаліції, що, своєю чергою, посилює позиції неурядових організацій на переговорах із місцевою владою.

«Узурпація» партисипативних процесів місцевою елітою, найбільш активними представниками певних верств населення або індивідами з персональними мотивами. Участь у процесі партисипативного бюджетування, яка супроводжується децентралізацією, може надавати місцевій еліті більше можливостей задля отримання вигід із бюджету, незважаючи на збільшення суспільного контролю. Також слід зазначити, що процес моніторингу процесу партисипативного бюджетування може підпадати під негативний вплив із боку тих, хто переслідує власні інтереси.

Аналіз закордонних джерел з цієї проблематики дав змогу виокремити учасників партисипативного бюджетування та причини їх участі в ньому (табл. 1).

Нині в Україні брак суворих зобов'язань стосовно партисипативного бюджетування з боку місцевої влади ускладнює процес імплементації цих програм. Також це призводить до того, що місцеве керівництво використовує свою владу задля досягнення власних цілей шляхом, зокрема, ненадання певної інформації, неналежної імплементації певних програм, послаблення комітетів із нагляду громадян.

Також у сучасних умовах обмеженням є довготермінове планування, оскільки громадяни зацікавлені в розробці та реалізації коротко- та середньотермінових проєктів, оскільки потрібні більш швидкі вигоди та бракує аналітичних та технічних навичок для ведення довготермінових проєктів.

Метою партисипативного бюджетування є залучення громадян до найбільш основної та найбільш формальної процедури управління – розподілу ресурсів у рамках бюджетного процесу. Залучення громадян може підвищити рівень фінансової від-

повідальності органів місцевої влади, рівень прозорості та більш ефективного розподілу ресурсів. Цикл партисипативного бюджетування побудований так само, як і традиційний процес бюджетного регулювання, проте з особливостями, пов'язаними із залученням громадян.

Аналіз теоретичних і практичних досліджень із проблематики партисипативного бюджетування [13–22] дав змогу визначити послідовність етапів його регулювання на засадах фіскальної децентралізації з виокремленням обов'язкової для виконання основної діяльності та відповідальності учасників цього процесу на кожному його етапі для міст Закарпатської області. Також на підставі аналізу для цих етапів бюджетування було визначено: їхню доцільність; основні види діяльності, які включає кожен етап; основні слабкі місця, на яких упровадження елементів партисипативного регулювання дасть змогу покращити ефективність процесу в цілому.

Регіональні особливості партисипативного бюджетування у Закарпатті полягають у тому, що діяльність неурядових і суспільних організацій в області є незначною, отже, головні заходи з організації цього процесу лягають на плечі місцевої влади, а тому вона матиме значний вплив на прийняття регулюючих рішень.

Розглянемо зазначені етапи більш детально.

І. Підготовчий етап полягає у розробці бюджету. Він включає поширення інформації, початкове обговорення політики та пріоритетів бюджетного регулювання громадянами в містах області, оцінку доходів, встановлення розподілу ресурсів у цілому (критерії бюджетування та методологію) з урахуванням відповідних партисипативних структур і встановленням й обранням представників громадян.

Таблиця 1

Учасники процесу партисипативного бюджетування та причини їх участі

Учасники	Причини участі
Місцева влада	Спільна робота місцевої влади та громадян – учасників процесу партисипативного бюджетування. Підвищення ефективності розподілу суспільних ресурсів. Збільшення можливостей для громадян щодо зміни їх політичної та соціальної свідомості. Збільшення прозорості задля скорочення корупції та бюрократичної неефективності.
Суспільні та неурядові організації	Побудова ширших мереж між учасниками. Можливість впливу на політичні рішення. Збільшення можливостей для вирішення соціальних проблем. Поширення консультаційної роботи щодо роз'яснення громадянам бюджетної політики органів місцевої влади.
Ділове оточення	Сприяння збільшенню прозорості, скороченню корупції та підвищенню ефективності. Забезпечує надання коштів для проєктів.
Окремі громадяни	Полегшення доступу до процесу прийняття суспільних рішень. Полегшення доступу до інформації. Прямий взаємозв'язок між участю у процесі бюджетування та якістю суспільних благ, що надаються владою.

Джерело: складено за [2, с. 39–44].

Також на цій стадії слід установити інститути й учасників, що братимуть безпосередню участь у забезпеченні бюджетного регулювання. Це є представники громадян, місцева влада, зокрема департамент економічного розвитку та торгівлі, департамент фінансів, департамент інформаційної діяльності та комунікацій із громадськістю, представники ділового оточення. З урахуванням поточної ситуації в Україні такий процес доцільно обмежити часовим періодом у півроку – рік.

На етапі підготовки мають бути здійснені такі заходи.

1. Обговорення у місті. Головна мета – пояснити процес громадянам у містах й основним учасникам цього процесу. Подібні наради можуть очолювати представники відповідних департаментів Закарпатської ОДА. Пояснення громадянам, що таке обласний бюджет, та їх участь у процесі прийняття рішень стосовно бюджетного регулювання з використанням відповідних засобів інформації. Такі обговорення містять у собі також елементи освітнього процесу, що є нині важливим, бо участь громадян та їх представників у цьому процесі передбачає наявність технічних й аналітичних знань і навичок, аби вони могли оцінити запропоновані їм аргументи.

2. Ситуаційний аналіз та аналіз проблем: обговорення у місті. Організатором обговорення має виступити міська рада. Основною метою є визначення головних моментів, що впливають на розвиток міста, а також тих, що потребують обов'язкового виконання. Це має включати такі види діяльності:

- визначення проблем та потреб для міста та його районів й оцінка технічних і фінансових можливостей для імплементації рішень із їх вирішення;
- робота працівників міської ради з представниками громади; останні при цьому мають визначитись із діяльністю, необхідною для досягнення поставлених цілей;
- визначення правил ведення процесу партисипативного бюджетного регулювання та розподілення обов'язків.

3. Розвиток компетенцій, нарощування потенціалу, тренінги для громадян та ключових учасників процесу партисипативного бюджетного регулювання. Мета цих заходів полягає у забезпеченні розуміння учасниками процесу принципів прийняття рішень протягом усього процесу бюджетного регулювання, а також реальної економічної, політичної та соціальної ситуації в регіоні.

II. Етап формування бюджету та його затвердження.

Цей етап стосується, головним чином, установлення пріоритетів і дає громадянам змогу безпосередньо чи через своїх представників упорядкувати інвестиційні проекти за їх пріоритетністю. Він містить проведення обговорень і голосування за

проекти бюджету. Тобто на цій стадії відбувається обговорення способу імплементації місцевої політики та проектів протягом майбутнього фінансового періоду.

Другий етап передбачає такі заходи.

1. Проведення переговорів між групами й учасниками з метою забезпечення рівного представництва інтересів усіх представників громади, всіх районів міста та обговорення локальних і тематичних пріоритетів. Також у рамках цих заходів має відбутись обрання учасниками їх представників для участі в регулярних зборах місцевого бюджетного комітету. Ці представники до того ж відповідатимуть за підготовку бюджету та щорічний план інвестицій.

2. Створення бюджетного комітету. Бюджетний комітет мусить пов'язувати місцеву владу з громадою в питанні бюджетування. До функцій комітету належить, зокрема, оцінка ефективності врахування пріоритетів громади у процесі розподілу ресурсів.

Склад комітету варіюється залежно від міста, від кількості учасників комітету, його складу. Зазвичай до комітету включаються представники місцевої влади, громади, профспілок, окремих груп (жінок, молоді, людей з особливими потребами) та представники основних галузей промисловості регіону. На Закарпатті також доцільно включати представників національних меншин з урахуванням етнічного складу населення регіону.

Головні напрями діяльності бюджетного комітету:

- організація інформаційної діяльності та діяльності з розвитку компетенцій представників – учасників комітету задля забезпечення належного рівня розгляду бюджетних питань на засіданнях і спрощення процесу ведення переговорів і вирішення конфліктів;
- ознайомлення представників із потребами районів міста задля забезпечення самостійної оцінки пропозицій та потреби того чи іншого району;
- технічний та фінансовий аналіз із метою перевірки заявок на їх відповідність технічним та економічним критеріям;
- аналіз пріоритетів та їх затвердження.

3. Обговорення та голосування за проект бюджету. Після виконання описаної вище діяльності місцева влада розробляє проект бюджету, заснований на визначених пріоритетах. Основні види діяльності на даному етапі:

- надання комітетом своїх матеріалів у вигляді, зокрема, інвестиційного плану (плану капіталовкладень) як частини місцевого бюджету;
- обговорення проекту бюджету, питань видатків і доходів, а також критеріїв розподілу ресурсів із метою передання вже «повного» проекту бюджету місцевим органам влади.

Рис. 1. Цикл партисипативного бюджетування як елемент децентралізації видатків місцевих бюджетів

При цьому слід урахувати можливість того, що узгодження та прийняття бюджету супроводжуватимуться певними змінами, оскільки до остаточного голосування по бюджету представники громади можуть активно лобювати власні інтереси серед глав департаментів і членів бюджетного комітету місцевої влади.

III. Етап імплементації партисипативного бюджету.

Слід зазначити, що процес імплементації бюджету зазвичай триває протягом усього фінансового року.

Основні види діяльності на цьому етапі включають такі заходи.

1. Підготовка місцевою владою технічних планів і контрактів. На цій стадії процес імплементації бюджету зазвичай містить низку підрядних послуг або суспільної діяльності з детальним плануванням, визначенням технічних завдань, тендерних умов, порядку проведення тендерів і відбору проектів, порядку реалізації обраних проектів.

2. Оцінка представниками громади в бюджетному комітеті процесу імплементації бюджету й обраних проектів. Також за потреби на цьому етапі вносяться коригування до проектів.

3. Підготовка до нового бюджетного циклу.

IV. Етап моніторингу та оцінки партисипативного бюджету.

Місцева влада мусить надавати періодичні звіти щодо виконання бюджету громаді. Ці звіти повинні містити статус виконання проектів і проблеми, що з'явилися під час їх виконання. Також на цій стадії доцільно здійснювати візити до районів міста, де впроваджуються проекти, із метою безпосереднього контролю над імплементацією проекту. Серед інструментів такого моніторингу можна обирати такі:

- контроль та нагляд «на містах»;
- звітування;
- використання «оціночних карт» громади, що містить сукупність методів суспільного контролю, соціального аудиту й оцінок громадян (на підставі опитувань);

- контроль надання послуг;
- підготовка соціально-економічних даних тощо.

Слід зазначити, що найбільш важливим аспектом на цій стадії є факт регулярного надання місцевою владою детальної та прозорої інформації щодо напрямів і методів імплементації бюджету. Також громада має право вимагати спеціальні дані та додаткову інформацію задля досягнення необхідного рівня прозорості.

Все вищезазначене дало змогу розробити цикл партисипативного бюджетування, який схематично наведено на рис. 1.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дало змогу визначити основні ризики та обмеження партисипативного бюджетування в процесі децентралізації. Виокремлено

основні етапи процесу партисипативного бюджетування, зокрема: підготовчий етап, етап формування бюджету та його затвердження, головним моментом якого є створення бюджетного комітету та початок його роботи, етап імплементації, етап моніторингу та оцінки партисипативного бюджету. Досліджено основні види діяльності, які включає кожен етап, та визначено основні слабкі ланки для міст Закарпатської області. Все вищезазначене дало змогу розробити цикл партисипативного бюджетування як елементу децентралізації видатків місцевих бюджетів. Більш детальний аналіз із метою визначення алгоритму розробки та імплементації проекту партисипативного бюджету становитиме напрям подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Белец Ж.А. Партиципаторне бюджетування як інноваційний демократичний інструмент участі громадян в управлінні справами територіальних громад / Ж.А. Белец // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2016. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2016_1_21

2. Бояр А.О. Еволюція наукових бюджетних тенденцій / А.О. Бояр // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2015. – № 1(99). – С. 121–138.

3. Гринчук Н. Бюджетний процес на місцевому рівні в Україні: правове регулювання, повноваження місцевої влади, участь громадськості / Н. Гринчук. – ПАУСІ, 2015. – 45 с.

4. Громадський бюджет м. Черкаси 2016 року – можливості та особливості / Офіційний портал міської ради, міського голови, виконавчого комітету 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.cherkasy.ua/ua/newsread.php?view=11450&s=34&s1=375>

5. Громадський бюджет: перший успішний досвід українських міст / Платформа «Велика Ідея». 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://biggggidea.com/practices/1498/>

6. Дем'янчук О.І. Інноваційні методи управління місцевими бюджетами України / О.І. Дем'янчук // Вісник ОНУ ім. О.І. Мечникова. – 2016. – Т. 21. Вип. 1. – С. 190–194.

7. Кравченко Т. Інноваційні інструменти реалізації громадянами права на участь у місцевому самоврядуванні в Україні / Т. Кравченко // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2015. – Вип. 2(14) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2015-02\(14\)/22.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2015-02(14)/22.pdf).

8. Мартеля Б. Партиципаторний бюджет / Б. Мартеля, Ю. Півко // Центр суспільних комунікацій. ПАУСІ, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pauci.org/files/SeminarCityCouncilsPresentation.pdf>.

9. Партиципаторний бюджет-2015: перший український досвід 4 міст / Платформа розвитку міст. 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://urbanua.org/dosvid/ukrayinski-pryklady/184>.

10. Планування та управління фінансовими ресурсами територіальної громади / О. Кириленко, Б. Малиняк, В. Письменний, В. Русін ; Асоціація міст України – К. : ВІ ЕН ЕЙ, 2015. – 396 с.
11. Рішення Луцької міської ради від 27.05.2015 № 74/4 «Про Програму підтримки ініціатив жителів міста Луцька на 2015–2017 роки».
12. Розпорядження міського голови Луцька від 27.05.2016 № 285 «Про затвердження переліку ініціатив-переможців конкурсу».
13. Barzelay M. Central audit institutions and performance auditing: a comparative analysis of organizational strategies in the OECD / M. Barzelay // *Governance*. – 1997. – № 10(3). – P. 235–260.
14. Cabannes Y. Participatory budgeting: a significant contribution to participatory democracy / Y. Cabannes // *Environment&Urbanization*. – 2004. –Vol.16(1). – P. 27–46.
15. Gilman H. Engaging Citizens: Participatory Budgeting and the Inclusive Governance Movement within the United States / H. Gilman. Ash Center for Democratic Governance and Innovation. Cambridge, Massachusetts, 2016. – 32 p.
16. Gonzalves S. The Effects of Participatory Budgeting on Municipal Expenditures and Infant Mortality in Brazil / S. Gonzalves // *World Development*. – 2014. – Vol. 53. – P. 94–110.
17. Harkins C. Participatory budgeting in Scotland: an overview of strategic design choices and principles for effective delivery / C. Harkins. Glasgow Centre for Population Health. Glasgow Centre for Population Health, 2015. – 44 p.
18. Sgueo G. Participatory budgeting An innovative approach / G. Sgueo. European Parliamentary Research Service, 2016. – 7 p.
19. Shah A. Participatory Budgeting / A. Shah. Washington, DC: World Bank, 2007. – 269 p.
20. Souza C. Participatory budgeting in Brazilian cities: limits and possibilities in building democratic institutions / C. Souza // *Environment&Urbanization*. – 2001. – Vol. 13(1). – P. 159–184.
21. Trnase G. An Overall Analysis of Participatory Budgeting Advantages and Essential Factors for an Effective Implementation in Economic Entities / G. Trnase // *Journal of Eastern Europe Research in Business and Economics*. – 2013. – Vol.2013. – P. 1–12.
22. Wampler B. A Guide to Participatory Budgeting / B. Wampler. – CommDev, 2000. – 32 p.